

ЉУБА НЕНАДОВИЋ У ЦРНОЈ ГОРИ 1857—1858.

Акција Црне Горе са циљем да јој се призна независност израсла је после 1856. у примаран задатак њене спољне политике. Пошто се учавало да је то, у тадашњим околностима, било тешко постићи, та акција добија облик борбе за разграничење са Турском без формалног рјешавања државноправног односа Црне Горе према Турској. Питање Црне Горе дошло је у центар европских односа и тако постало један од проблема којима се бавила европска дипломатија. Заинтересованост европске дипломатије за питање Црне Горе нарочито је подстакла устанак у Херцеговини под Луком Вукаловићем који је подигнут крајем 1857. Подршка коју је црногорски књаз указивао устанку и књажево настојање да ослободилачки покрет у околини Црне Горе искористи као средство убрзавања рјешавања питања Црне Горе, забринули су европску дипломатију, која није жељела нови немир на Балкану и дипломатске компликације око њега. Од немира на Балкану особито је зазирала Аустрија, јер се плашила да се из њега не изроди покрет замашнијих размјера који би омогућио стварање веће словенске државе која би по логици развоја државе била оријентисана на непријатељство према Хабзбуршкој монархији. Учавани су замашни националноослободилачки планови црногорскога књаза, његова идеја стварања велике српске државе и покушаји да дође до споразума са Србијом у циљу обједињавања за оружану акцију свих српских снага. Отуда је аустријским чиновницима, познатим по ревности, сваки контакт између Србије и Црне Горе мирисао на политичку акцију која би једино могла имати за циљ покретање, њима толико неповољног устанка. Зазирући од тога они су налазили политику и револуцију и тамо гдје ју је мало било и са нарочитим интересовањем су пратили све што се макар и говорало о политичким плановима Црне Горе.

У таквим спољнополитичким околностима Љуба Ненадовић је предузео путовање у Црну Гору, па је оно зато и изазвало нарочито интересовање Аустрије, а и Турске и Русије. Настојећи да онемогуће оно што се мислило да Љуба има намјеру да постигне за Цетињу, аустријски и руски чиновници су ревностно прикупљали податке о његовој посјети Црној Гори. Љуба је тако постао предмет не само полицијских посматрања већ и дипломатских извјештаја и бриге највиших чиновника двију великих царевина.

Средином 1857. Љуба Ненадовић је вршио дужност секретара у Министарству просвете Србије и уредника *Шумадинке*.

Користећи сродство са књазом Александром Карађорђевићем и наслѣдство од оца, он је могао задовољавати страст путовања, а да при томе не губи чиновничко мјесто. У то вријеме Љуба је добио једногодишње одсуство. По обавјештењима која је имао аустријски генерални конзул у Београду Радосављевић, Љуба је, да би задовољио жељу да се бави историјом, намјеравао да прихвати препоруку професора Шафарика и дио одсуства проведе у раду на прикупљању историјских података. Дознавало се да је Љуба намјеравао да пропутује Италију и да се дуже задржи у Венецији да би исписивао податке из грађе у тамошњем архиву.¹

Крајем 1857. црногорски књаз се обратио српској влади с молбом да за Црну Гору набави једну малу штампарију.² Поред те писмене молбе књаз је, како је био обавијештен руски генерални конзул у Београду, наложио свом секретару Лазару Влаковићу да приликом боравка у Београду поради код српске владе на набавци штампарије и позове Љубу Ненадовића да прихвати уређивање листа који би се штампао у новој штампарији на Цетињу.³ Љубин долазак у Црну Гору можда је у вези и са молбом коју је књаз Данило упутио 27. маја 1857. српској влади да му пошаље професора за српски језик.⁴

Српска влада се побринула да изврши молбу црногорскога књаза за набавку штампарије, па је ради тога послала у Беч Љубу Ненадовића. Он је 17. новембра 1857. отпутовао из Земуна за Беч.⁵

Почетком децембра 1857. Љуба је поред обала Далмације пропутовао за Црну Гору. Тим поводом чули су се гласови да ће Љуба на Цетињу примити дужност секретара црногорскога књаза.⁶

Љуба је дошао на Цетиње у вријеме када се политичке борбе у Црној Гори, изазване покушајем државног преврата и бјекством његових организатора око Ђорђије Савова Петровића у Задар, још нијесу биле слегле, када су чак и српска и руска штампа оптуживале црногорскога књаза за суров обрачун са својим политичким противницима и стављале се у одбрану Ђорђије Савова. Књаз Данило је тада био непопуларан код руске владе због његове политике ослањања на Француску, сумњивих политичких комбинација и јавног противљења Русији. У то вријеме црногорски књаз је, због енергичне националне политике и подршке ко-

¹ Др Алекса Ивић, *Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима*, књига трећа, 1780—1894, Београд 1932, 200—201.

² Ристо Ј. Драгићевић, *Црногорске штампарије (1493—1918)*, Историјски записи XII, (1956), 1—2, 33—34.

³ Исто, 35.

⁴ Ристо Ј. Драгићевић, *Књаз Данило тражи из Србије професора за српски језик*, Историјски записи VIII, (1952), 371—372; Душан Вуксан, *Књаз Данило. Шеста година владе (1857)*, Записи XVII, (1937), 134.

⁵ А. Ивић, *шав. дјело*, II, 409.

⁶ *Српски дневник*, 99, 15. XII 1857.

ју је указивао херцеговачком устанку, нарочито био омражен код аустријске владе. Од акција књаза Данила зазирале су европске силе, јер су се прибојавале да би оне могле изазвати потресе непредвиђених размјера. Аустрија је у то вријеме отворено подржавала Турску у акцији угушења херцеговачког устанка и на све начине настојала да онемогући остварење циљева спољне политике Црне Горе.

У ово вријеме на Цетињу се све више осјећала нужност набавке једне штампарије. Штампарија је Црној Гори била потребна не толико због просвјетног и културног живота, иначе врло сиромашног, колико ради спољнополитичких задатака, јер би одиграла важну улогу у популарисању политике црногорскога књаза. Вјероватно нијесу неосновани гласови који су тада кружили да је црногорски књаз желио да штампарију добије ради издавања листа који би, прије свега, био гласило политике Црне Горе и националноослободилачке мисли у њој, који би популарисао амбициозне планове њенога књаза и сигурно допринио буђењу националне мисли и ослободилачке акције у сусједству Црне Горе. Такав лист био је у датом моменту нарочито потребан ради оповргавања неповољних вијести о Црној Гори и њеном књазу, које су шириле аустријске и турске новине.

Познат као велики патриота, Љуба Ненадовић је у Црној Гори налазио отаџбину по избору и њом је био безмјерно занесен, па је представљао најбољи избор за уредника листа који би излазио на Цетињу. Љуба је имао довољно и стручних и моралних квалитета да би му књаз Данило могао повјерити уређивање листа.

Љубино путовање схватано је различито, а аустријски и руски чиновници су у њему видјели углавном мисију политичке природе. Прибојавајући се акција Црне Горе, и аустријски и руски чиновници су зазирали да Љуба не подстакне књаза на нове кораке, или постане један од извршилаца његових амбициозних планова. У тој бојазни се и претјеривало, па су аустријски и руски чиновници пружали својим претпостављеним најразноврсније, често контрадикторне податке, саопштавајући и чудновате гласове и нагађања о циљу Љубиног путовања. То је на свој начин означавало заинтересованост за Љубино путовање, а бојазан од његовог боравка на Цетињу приморавала је аустријску полицију да предузме кораке у циљу осујећења онога за шта је претпостављала да је циљ његовог путовања у Црну Гору.

Аустријски генерални конзул у Београду је саопштио српској влади да је његова влада незадовољна Љубиним путовањем у Црну Гору, да су јој неповољне вијести о политичком циљу његовог пута. Вијест и нагађања о циљу Љубина пута у Црну Гору доводили су и српску владу у неугодну ситуацију. Она није смјела ни од Турске ни од Аустрије довести себе у ситуацију да буде оптужена да се укључује у националноослободилачки покрет

чији се зачетак гледао у херцеговачком устанку и политици Црне Горе према њему. Српска влада је отуда била приморана да се ограда од Љубина пута у Црну Гору; да недовољно јасним изрази-ма наговјести да је Ненадовић тамо ишао мимо њенога знања и да он није погодан за политичке мисије. Послије тих разговора, аустријски конзул је сматрао да су изјаве српске владе доста тачне и да је она, због вијести које су кружиле о циљу Љубиног пута, била приморана да га позове да се врати из Црне Горе. Радосављевић је због тога све гласове о политичком циљу Ненадовићевог путовања у Црну Гору свео на обичне претпоставке и разумљиве сумње.⁷

Аустријска полиција није могла прикупити жељене податке о Љубином боравку на Цетињу. Чак се причало да се о њему ништа и не зна, или да се Љуба налази у Херцеговини међу устаницима, чије су акције с нарочитом пажњом праћене у Црној Гори. То што је изношено да је циљ Љубина путовања у Црну Гору да за Друштво српске словесности преписује документе који су чувани у књажевом архиву на Цетињу, аустријска полиција је сматрала само изговором и прикривањем политичког карактера његовог путовања. Аустријску владу је прије свега забринула претпоставка да је Љуба дошао у Црну Гору ради вођења преговора о закључењу уговора о одбрамбеном савезу између Црне Горе и Србије и заједничком помагању херцеговачког устанка. Аустрија је сматрала да је такав савез чак и постигнут, што је било сасвим нетачно.⁸

По повратку из Црне Горе Љуба је крајем фебруара 1858. изјављивао у Бечу да је из Београда отпутовао с намјером да пропутује Италију. По његовим ријечима, ако их је добро интерпретирала бечка полиција, књаз Данило га је најприје позивао да се за дуже времена задржи, а потом је од њега тражио да се сасвим пресели и прихвати службу на Цетињу. Црногорски књаз је прије свега желио да се Љуба ангажује око набавке штампарије у Бечу, за шта се раније користило посредовање литографа Анастаса Јовановића.⁹

О путу Љубе Ненадовића у Црну Гору руску владу је извијестио њен генерални конзул у Београду. Он је у извјештају изнио алармантни вијест да Ненадовић путује са циљем да на Цетињу уреди штампарију која би издавала лист чији би циљ био да шири неповољна мишљења о Русији.

Када је дознао тако неповољну вијест, руски министар иностраних послова кнез А. М. Горчаков је 10. децембра 1857. упутио наређење руском конзулу у Дубровнику да употреби сва средства и склони Ненадовића да на црногорскога књаза утиче да одустане од остварења такве намјере. То што је Ненадовић био

⁷ А. И в и ћ, нав. дјело, III, 200—201.

⁸ Исто, II, 253—254.

⁹ Исто, 253—254.

познат руској влади по добрим особинама и оданости Русији, Горчаков је сматрао повољном могућношћу да се на њега утиче у смислу те жеље руске владе.¹⁰

При извршењу наређења свог министра руски конзул у Дубровнику Констатин Петковић није могао утицати на Ненадовића пошто је због тадашњег сукоба између руске владе и црногорскога књаза избјегавао да долази на Цетиње. Петковић је преко својих обавјештајаца дознао доста података о Љубином боравку на Цетињу. Руски конзул је те вијести изнио у извјештају Горчакову, упућеном из Дубровника 8/20. јануара 1858. Тај документ је врло интересантан и по подацима које садржи и због тога што је до сада био непознат, па га наводимо у цјелини:

„У одговор на упутство од 10. децембра прошле године бр. 4657 које је Вашој свјетлости било угодно послати ми, имам част с највећим поштовањем извијестити да је Љубомир Ненадовић прошао овуда за Котор и Цетиње крајем новембра прошле године али се са мном није срео, вјероватно да се не би компромитовао таквом посјетом код господара Црне Горе, при његовим садашњим односима према нама и лишио се његовог ранијег расположења и повјерења, на које он треба да рачуна, пошто има намјеру да дуже вријеме остане у Црној Гори у близини књаза. Тада пак ја сам сматрао својом дужношћу да јавим Царском посланству у Бечу о доласку тога Србина на Цетиње и саопштим да ће он, према вијестима које сам добио из Котора, добијати плату од српске владе за своју службу код црногорскога књаза, чиме ипак још ништа није откривено. Ускоро потом дошло је до одласка са Цетиња књажевог секретара Деларија, па су многи почели увјеравати да ће његово мјесто заузети Ненадовић и да је књаз тиме намјеран промијенити начин мисли и рада. Са стране сам успио дознати, јер конзулат нема директних званичних односа са Црном Гором, да је књаз примио Ненадовића веома добро, смјестио га у свој двор и он још проводи вријеме у разговорима са Данилом, у прегледању архиве и књига и путовањима по околини. Сада се он налази у Ријечкој нахији, заједно с књазом и књагињом. Његов боравак у Црној Гори, како кажу, има, између осталог, такође и везу са питањем о признавању врховне власти Порте над Црном Гором, идеје коју дијели српска влада, али Данило не мисли више о том сизеренству, а још мање Црногорци. Скоро да се може више вјеровати оним вијестима по којима је Ненадовић, познат код Срба по литерарној дјелатности, издавању часописа *Шумадинка* и разним пјесмама, дошао на идеју да се на Цетињу бави било каквим литерарним радом. И у ствари, пишу ми из Котора да књаз очекује крајем овог мјесеца штампарију и да је намјеран предложити

¹⁰ Р. Ј. Драгићевић, *Црногорске штампарије*, 35.

ти Ненадовићу издавање новина но још није познато каквих — политичких или литерарних. У сваком случају, многа лица, наши приврженици који заслужују пуну пажњу и добро познају Ненадовића увјеравају ме да се он ни за што неће ријешити да се разиђе са својом прошлошћу и употреби своје способности на штету црногорском народу, доприносећи било чиме даљем заоштравању оног жалосног положаја у који је тамошња влада себе довела у односу према нама; да он има толико чистог патриотизма и благородног самољубља да се неће изједначити са проданим писцима, већ да је напротив, имајући у виду добро црногорског народа, у стању да отклони књаза од сличне погубне мисли, ако би стварно таква идеја поникла у његовој глави. Мени ће бити тешко при садашњем стању ствари у Црној Гори имати ма какав непосредан утицај на Ненадовића у Цетињу, чак и посредством нама оданих истовјераца овдје и у Котору који су се толико уплашили мјерама које је ових дана предузела аустријска полиција у кући овдашњег протојереја и неких богатијих трговаца да се чак не смију ни помолити на улици, плашећи се шпијуна и полицијских претреса.

При свему томе ја сматрам светим дугом да употребим сва средства која зависе од мене ради оправдања повјерења Министарства и извршења воље Государа Императора изражене у наређењу Ваше свјетлости¹¹.

Петковић је настојао да прикупи и нове податке о боравку Ненадовића у Црној Гори и што боље изврши наређење за које је Горчаков био нарочито заинтересован. Те нове податке руски конзул је доставио свом министру извјештајем датираним у Дубровнику 9/21. фебруара 1858:

„Настојећи, према могућности, да извршим задатак изложен у Вашем упутству нијесам испустио из вида ниједан случај а да неуморно не слиједим за Ненадовићем и прикупим податке, макар посредством издалека, о његовој предвиђеној литерарној дјелатности на Цетињу. Сада хитам и имам част да с највећим поштовањем обавијестим Вашу свјетлост да се према последњим добијеним вијестима издавање политичког листа на Цетињу сматра не само за тешку ствар но чак и немогућу, најприје због тога што је то скопчано с трошковима који у Црној Гори не могу бити подмирени од читалаца којих нема због недостатка писмених људи, а друго — што такав лист не може рачунати на повољан пријем у Турској и Аустрији да би нашао читаоце међу тамошњим Словенима и у таквом случају не би постигао никакав циљ. Предвиђају да књаз жели штампати у шам-

¹¹ Државни музеј — Цетиње, Приновљени списи, Петковић А. М. Горчакову, 8/20. I 1858, бр. 7.

парији коју очекује неку брошуру, вјероватно превод књиге која је састављена под његовим руководством и недавно штампана у Паризу под насловом »La souveraineté du Monténégro et le droit des gens moderne del' Europe«¹², али штампарија још није добијена и ако је вјеровати вијести која ми је дошла из Котора Ненадовић ће ових дана напустити Црну Гору.¹³

О Љубином раду на Цетињу који је имао политички карактер руски конзул је 23. II (7. III) 1858. упутио извјештај директору Азијатског департамента Министарства спољних послова Русије Ј. П. Коваљевском:

„Извјештаји које добијам из Црне Горе све више и више потврђују жељу и настојање књаза да изиђе из свог тешког положаја и поново задобије благонаклоност Царске владе. Вашем превасходству није непознато да је на Цетиње долазио из Београда рођак српскога књаза Љубомир Ненадовић и да су му приписивали намјеру, наводно по предлогу Данила, да се у Црној Гори бави издавањем новина са непријатељском тенденцијом против Русије. Овај београдски књижевник провео је на Цетињу доста времена, пропутовао неке нахије и већ двије недјеље је прошло од како је отишао отуда и отпутовао за Беч. Мени је апсолутно познато да му је црногорски владар поручио да се јави у Царско посланство у Бечу да би изјавио његову искрену жељу да се обнове за Црну Гору нарочито корисни односи са Русијом; имам разлога да чак мислим да је Данило нарочито ради тога послао Ненадовића, јер би он, при срећном завршетку посла, требао да отуда пође у Београд, тамо узме штампарију и врати се у Црну Гору.

Тада ће се он, можда, занимати на Цетињу каквим било књижевним радом, превођењем Вацликове брошуре о независности Црне Горе или издавањем новина са циљем да брани и развија начела о праву Црногораца изложена у поминутој брошури.¹⁴

За вријеме боравка на Цетињу Љуба је с правом стекао симпатије Црногораца, па су се они свуда похвално изражавали о овом њиховом искреном поштоваоцу који се умио сродити с њиме.¹⁵

Крајем фебруара 1858. Љуба је отпутовао са Цетиња. Његов пасош визиран је у Задру 20. фебруара 1858. Љубин повратак из Црне Горе нарочито је заинтересовао аустријску полицију. Гувер-

¹² Књигу је написао Чех Јан Вацлик, а објављена је у Лајпцигу 1858.

¹³ Државни музеј — Цетиње, Приновљени списи, Петковић Горчакову, 9/21. II 1858, бр. 23.

¹⁴ Исто, Петковић Ј. П. Коваљевском, 23. II (7. III) 1858, бр. 35.

¹⁵ Вукова преписка VII, Београд 1913, 330.

нер Далмације барон Мамула одмах је по његовом доласку у Задр о томе обавијестио министра полиције Кемпена.¹⁶

Љуба је допутовао у Беч 22. фебруара 1858. заједно са Димитријем Милаковићем, бившим секретаром црногорскога књаза. Извјештаји из Задра и гласови који су кружили о Љубином боравку у Црној Гори побудили су бечку полицију да га прати на сваком кораку и да настоји да дозна циљ његовог путовања у Црну Гору.¹⁷

Љуба је заједно са Милаковићем одсио у хотелу „Национал“, гдје је често боравио кад би се нашао у Бечу. Бечкој полицији није промакло то што је Љуба у Бечу најчешће виђан у друштву с Анастасом Јовановићем, Филитом Христићем и тада већ афирмисаним политичарем Михаилом Полит-Лесанчићем. Она је дознала да је Љуба у њиховом друштву износио своје одушевљење Црном Гором и саопштавао да је забрнут за њену судбину. Међу својим пријатељима Љуба је у повјерењу говорио да је политичка егзистенција Црне Горе у питању. Он није крио ни своје увјерење да је револуционарни ослободилачки покрет у читавом дијелу Турске насељеном словенским живљем већ готова чињеница.¹⁸

Вијести о овим изјавама још више су потенцирале подозрење аустријских чиновника да Љуба има политички задатак, па су појачали настојања да му онемогуће политички рад.

Одлазећи из Црне Горе Љуба је однио и шифру за тајну преписку са црногорским књазом. Она је била нужна ради обавјештавања књаза о раду на остварењу политичке мисије коју је он био повјерио Љуби код руског амбасадора у Бечу Будберга. Руски конзул у Дубровнику сматрао је сигурном вијест да је Љуба однио писмо црногорскога књаза руском амбасадору у Бечу. То исто била је дознала и аустријска полиција.¹⁹

Немамо детаљнијих података о томе шта је све Ненадовић требало да пренесе Будбергу у име књаза Данила, али се на основу онога што је тада окупирано црногорскога књаза и што је он желио од Русије може готово сигурним сматрати да је он преко руског амбасадора у Бечу имао да понуди књажево помирење с Русијом и затражи њену подршку при рјешавању крупних питања која су се тада постављала пред Црну Гору. Аустријска полиција је дознала да је то Љуба и урадио у Бечу.²⁰

Љуба је тако послат у важну дипломатску мисију у име Црне Горе. Црногорски књаз је могао вјеровати да ће углед и повјерење које је имао код руске дипломатије омогућити Љуби да из-

¹⁶ А. Ивић, нав. дјело, I, 403—404.

¹⁷ Исто, I, 403—404; II, 253—254.

¹⁸ Исто, II, 253—255.

¹⁹ Исто, II, 409.

²⁰ Др Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924. 133.

врши припрему за директну књажеву молбу руском цару да се врати на традиционалну наклоност и подршку Црној Гори.

За вријеме задржавања у Бечу Љуба је неколико пута посјетио руску амбасаду.²¹ Према ономе што је књаз Данило касније предузео у циљу помирења с Русијом и онога што је јавио из Беча у шифрама, које се дају доста добро одгонетнути, Љуба је руском амбасадору пренио жељу књаза Данила да се помири с Русијом и разговарао о могућностима и начину обнављања ранијих добрих односа између те земље и црногорскога књаза. Требало је да ти разговори буду сачувани у тајности од Аустрије. Због нестрпљења са којим је књаз Данило очекивао вијести, Љуба је хтио да шифрованим телеграмом саопшти резултате својих разговора са Будбергом, али му бечки телеграфски чиновници нијесу хтјели примити такав телеграм. О свом раду у аустријској пријестоници Љуба је обавијестио црногорскога књаза писмом датираним у Бечу 13/25. фебруара 1858.

Љуба је књазу Данилу јављао да га је руски амбасадор примио боље но што је очекивао, да је био расположен према црногорском књазу, да је обећао да ће се заложити за измирење руске владе са црногорским књазом и да је изнио очекивања да ће руска влада прихватити такву молбу. Чини се да су се савјети амбасадора Будберга углавном поклапали са планом обнављања добрих односа с Русијом који је на Цетињу већ био смишљен. Љуба је и после разговора са Будбергом сматрао да је писмо за руског цара, које је он већ на Цетињу био концептирао, уз извјесне измјене добро састављено и да се може упутити, па је подстицао црногорскога књаза да не напусти замисао коју му је изложио и због које га је послао у Беч, увјеравајући књаза да ће она бити постигнута. Он је сматрао да ће се Русија поново енергично заложити за остварење захтјева Црне Горе.²²

Изгледа да је црногорски књаз био охрабрен Љубиним вијестима, па је предузео конкретне кораке за измирење с Русијом. Ускоро по пријему Љубиног писма он је преко руског конзула у Дубровнику Петковића и амбасадора у Бечу упутио писмо руском цару Александру II. У писму је настојао да докаже неистинитост вијести да се удаљио од Русије, да дезавуише вијести о његовој одвећ строгој унутрашњој политици и докаже неоснованост гласова због којих је Црна Гора била лишена руске заштите. Књаз је у писму молио рускога цара да обнови своју ранију подршку Црној Гори.²³ Ускоро потом, као доказ жеље за обнављањем добрих односа с Русијом, црногорски књаз је послао у Петроград

²¹ А. Ивић, нав. дјело, II, 253—254.

²² *Записи I*, (1927), 367—368.

²³ Државни музеј — Цетиње, Данило I, књаз Данило Александру II, 26. II (10. III), 1858; књаз Данило Будбергу, 26. II (10. III), 1858; књаз Данило Петковићу, 26. II (10. III) 1858.

цетињског архимандрита Никанора Ивановића Његуша ради хиротонисања за црногорског митрополита.²⁴

Није прошло много времена а Русија је поново обновила традиционалну подршку Црној Гори која јој је била од врло велике користи.²⁵ Љуба је тако био један од посредника при помирењу руске владе са црногорским књазом.

Љуба се у Бечу побринуо око набавке штампарије за Црну Гору. Три дана по доласку у аустријску пријестоницу Љуба је јавио књазу Данилу да је штампарија набављена и да ће убрзо бити експедована преко Трста.²⁶

Ненадовић је имао намјеру да из Беча отпутује у Београд па да се отуда што прије врати на Цетиње, да би преузео бригу око почетка рада у црногорској штампарији. Бечка је полиција била дознала да је Љуба намјеран да да оставку на дужност у Министарству просвјете у Београду.²⁷

Љуба је у Бечу био подвргнут сталној полицијској присматри. Осјећао је то свуда, а није желио да полиција дозна циљ његовог доласка. Стога је и препоручивао црногорском књазу да му ништа не телеграфише, обећавајући да ће по повратку у Црну Гору усмено изложити све о свом раду у аустријској пријестоници.²⁸

Пошто је извршио задатак који му је црногорски књаз повјерио, Љуба се у аустријској пријестоници задржао краће вријеме, очекујући полазак пароброда Дунавске пловидбе да би отпутовао за Београд. Д. Милаковић отпутовао је за Београд 5. марта, а Љуба је из Беча кренуо 10. марта.²⁹

Љуба је добро схватао под каквим спољнополитичким околностима је путовао у Црну Гору, чуо је понешто од гласова у вези са његовим путовањем и уочавао да они српску владу и црногорскога књаза стављају у незгодан положај и доводе у питање остварење његове намјере да се врати на Цетиње. Гласови о Љубином путовању и претпоставке о крупном политичком циљу тог пута стигли су и у Цариград, па су и тамо изазвали сумње и подозрења према Србији и Црној Гори. Љуба је знао нешто о тим подозрењима, па да би их разбио — изражавао је аустријском конзулу у Београду чуђење како је његово путовање у Црну Гору могло толико заинтересовати аустријску владу и изазвати такве претпоставке и коментаре.³⁰

²⁴ Петар И. Поповић, *Никанор Ивановић Његуш*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV, (1959), 61—94.

²⁵ Р. Јовановић, *Разграничење Црне Горе и Турске 1858. године*, Историјски записи 2, (1966), 248—252.

²⁶ *Записи* I, (1927), 368.

²⁷ А. Ивић, нав. дјело, I, 404—405.

²⁸ *Записи* I, (1927), 368.

²⁹ А. Ивић, нав. дјело, I, 405.

³⁰ Исто, III, 200—201.

Љубин рад који је био повезан са Црном Гором нарочито је интересовао црногорскога књаза. То се види по томе што му је књаз упутио два писма у Београд, а Љуба је књазу двапут писао из Беча и исто толико из Београда, углавном о питању набавке и преношења штампарије на Цетиње.

По доласку у Београд Љуба се интересовао да ли је штампарија дошла у Котор и препоручивао је књазу Данилу да се она отуда што прије пренесе на Цетиње, пошто се прибојавао да би се интригама и притисцима са стране то касније могло онемогућити.³¹ У Београду се побринуо да пошаље нешто књига за Црну Гору. Он је обилазио и позивао код себе три црногорска ђака која су се школовала у Београду. Развијао је интересовање Београђана за Црну Гору. Показујући свуда своје одушевљење Црном Гором, Љуба је настојао да оповргне лажи које су о Црној Гори шириле њемачке новине. У Београду је лијепо приман и свако је желио да од њега што чује о Црној Гори. Тим више што се радозналост у том погледу није могла задовољити оскудним вијестима, преношеним из аустријских новина, и што се у те вијести није много ни вјеровало. Љуби је чак изгледало да су његова причања утицала да неке новине измијене тон писања о Црној Гори. Он је сматрао да је новосадски *Дневник* то урадио добрим дјелом управо зато. Љуба је у Београду очекивао с одушевљењем сваку повољну вијест о Црној Гори.³²

Ненадовић је очекивао да ће почетком априла 1858. моћи да сазна када ће кренути за Црну Гору, а неизвјесност у том погледу била је последица околности у којима се тада налазила српска влада.

Средином марта 1858. у Београд је дошао турски дипломата Етем-паша. Он је имао намјеру да среди прилике у Србији погоршане књажевом пресудом над савјетницима умијешаним у Тенкину завјеру. Он је вршио притисак да се помилују осуђени савјетници, па је чак помињао и питање оставке књаза Александра. У условима када је требало помирити књаза с опозицијом и избјећи још већи притисак Турске, књаз Александар и српска влада избјегавали су кораке који би још више заоштрили њихове односе са Турском.

Етем-паша се распитивао за циљ Љубина одласка у Црну Гору, а било је гласова да је имао намјеру да тражи и изјаву српске владе о томе. Турци су сматрали да је Љуба у Црну Гору путовао због неких крупних политичких планова. Због става Аустрије, а посебно Турске, баш у вријеме када је Порта вршила снажан притисак на српског књаза и одлучно се умијешала у унутрашња питања Србије, српска влада, да се не би замјерала Турској, није допустила да се Љуба врати у Црну Гору. Из тих

³¹ *Записи II*, (1928), 54, 114.

³² *Исто*, 53—54.

разлога она није хтјела дозволити ни једном словослагачу, кога је Љуба био нашао у Београду, да отпутује тамо.

Иако је увиђао околности у којима се нашао српски књаз, Љуба је тражио дозволу да поново пође у Црну Гору. Као одговор на ту молбу дошло је књажево рјешење да прекине једногодишње одсуство и преузме дужност у Министарству просвјете. Љуба је добио задатак да врши инспекцију по школама у Србији.

Тако је српска влада, из обзира према Турској, онемогућила Љуби да се врати у Црну Гору и преузме дужност на Цетињу. Љуба ипак није губио све наде да ће му последије одласка Етем-паше бити дозвољено да пође у Црну Гору. Он је чак био одлучио, ако му српска влада не дозволи да пође у Црну Гору, да напусти службу и дође на Цетиње „макар рибу ватао па се ранио, али само да живим међу јунацима“.

Због околности на које није могао нарочито утицати, Љуба се те године није вратио у Црну Гору. Он је гајио наду да ће ту жељу некад постићи, а у писму је дао израза својој занесености Црном Гором: „поздрављам, грлим и љубим сваки тај камен, који је обљивен крвљу јуначком“.³³

Мала штампарија, за чију је набавку Љуба био ангажован, пренесена је с прољећа 1858. из Котора на Цетиње, а материјал за њу долазио је повремено током друге половине 1858.³⁴ Смјештена је у манастирској згради на Цетињу. До краја 1858. није прорадила, јер се нијесу могли наћи радници за њу.³⁵ Прво што је у њој штампано био је *Рватбаша црногорски* Љубе Ненадовића.³⁶

Радман Јовановић

³³ Исто, 115.

³⁴ Р. Ј. Драгићевић, *Црногорске штампарије*, 34—35.

³⁵ *Српски дневник*, 1, 4. I 1859.

³⁶ Р. Ј. Драгићевић, *Црногорске штампарије*, 35.